

ПРОЯВИ ВЕРБАЛЬНОЇ АГРЕСІЇ В АНГЛОМОВНОМУ ПОВЧАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

В статье освещаются причины и языковые средства выражения вербальной агрессии в англоязычном поучительном дискурсе. Определяется обусловленность вербальной агрессии личностными характеристиками коммуникантов и их отношениями.

Ключевые слова: поучительный дискурс, вербальная агрессия, адресант, адресат, языковые средства выражения.

The article highlights reasons for and language tools of verbal aggression in English didactic discourse. The interrelation between verbal aggression and interlocutors' personal characteristics and their relationship is determined.

Key words: didactic discourse, verbal aggression, addressant, addressee, language tools.

Ідеальна комунікативна ситуація передбачає дотримання правил та норм поведінки, прийнятих у певній спільноті. Ці правила можуть обумовлюватися культурними, гендерними та віковими чинниками, а також конфігурацією власне комунікативної ситуації. Прикладом таких правил у західній культурі є максими спілкування Грайса та принцип кооперації Ліча. Проте комуніканти часто порушують їх, що призводить до комунікативних невдач та фрустрації учасників розмови. Правила комунікації не дотримуються або внаслідок необізнаності та недосвідченості особи, або навмисне.

Одним із порушень нормального перебігу спілкування постають прояви вербальної агресії. Вказаний лінгвістичний феномен привертав увагу дослідників-лінгвістів, які вивчали вербальну агресію у просторі політичного дискурсу [1], мас-медійного політичного дискурсу [2] та інших дискурсивних утворень [3; 4]. Комунікативна агресія також розглядалася як явище соціальної психології [5; 6]. Слід

зауважити, що прояви вербальної агресії у різних дискурсах не були висвітлені належним чином, оскільки дослідження були зосереджені здебільшого на інституційних типах дискурсу. Це і обумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Мета даної статті — охарактеризувати прояви вербальної агресії в англомовному повчальному дискурсі. Реалізація вказаної мети передбачає виконання таких **завдань**:

- представити дефініцію та стислу характеристику понять “повчальний дискурс” та “вербальна агресія”;
- розглянути причини, передумови та наслідки вербальної агресії в англомовному повчальному дискурсі;
- охарактеризувати набір мовних інструментів, які слугують втіленням агресії;
- визначити роль невербальних компонентів комунікації, які супроводжують вербальну агресію.

Ми трактуємо повчальний дискурс як цілеспрямовану комунікативну дію, яка зумовлена особливою адресантно-адресатною конфігурацією, з ілюкутивною метою здійснення адресантом повчання комунікативного партнера/партнерів, що включає вербальні та невербальні компоненти. Повчальний дискурс передбачає поляризацію статусів та компетентності учасників комунікації. Однак запораука успішного повчання полягає у якомога меншій демонстрації вищого статусу повчальника та його компетентності.

Дейл Хемпл розглядає вербальну агресію як прояв агресивної поведінки, коли людина демонструє відверто негативне ставлення до “я” іншої особи (*attacks the other's self*) за допомогою висловлень ворожого та принизливого характеру [5, 450]. Б. Бушман та Р. Х'юсман пропонують дещо спрощене трактування вербальної агресії. У їх розумінні, вербальна агресія — це спричинення словами кривди іншим людям, наприклад, крик, лайка, прізвиська [6, 834]. На нашу думку, вербальна агресія є складним мовленнєвим утворенням, витоки якого слід шукати у психологічній та соціальній площинах.

Повчальний дискурс ґрунтується, більшою мірою, на логіці та апелює до здорового глузду адресата, йому не притаманна яскраво виражена емоційність. Елементи вербальної агресії під час повчання нівелюють усі зусилля адресанта реалізувати свою інтенцію незалежно від того, хто виявляє таку агресію — адресант чи адресат. Ми вважаємо слушним твердження С. Горбач, що з позицій діалогічної взаємодії мовленнєва агресія — це налаштування на антидіалог. Деструктив-

ність агресивної мовленнєвої поведінки проявляється як усвідомлена установка адресата на суб'єктивно-об'єктивний тип відносин [3, 165].

Причинами вербальної агресії з боку мовця можуть бути: неприязне ставлення до співрозмовника, бажання продемонструвати вищий статус, негативна реакція реципієнта на запропоноване повчання. У перших двох випадках розмова із самого початку позначена агресивним тоном. Мовець переконаний в своєму домінуванні, яке забезпечить ефективність повчання, оскільки адресат знаходиться у підлеглому становищі і не може піддавати сумніву статус, авторитет чи компетентність повчальника. Наприклад:

(1) *“You really ought to hurry up and get sprogged up, you know, old girl,” said Cosmo, pouring a quarter of a pint of '82 Pauillac straight down his throat. “Time’s running out.”*

By this time I’d had a good half-pint of '82 Pauillac myself. “Is it one in three marriages that end in divorce now or one in two?” I slurred with a pointless attempt at sarcasm.

“Seriously, old girl,” he said, ignoring me. “Office is full of them, single girls over thirty. Fine physical specimens. Can’t get a chap” [7].

(2) *Head forward, Pearson shouted, “That’ll do! I said I’m not interested in a tissue processor, and that’s what I meant, and I don’t want any argument about it.” He came around the desk until he was directly in front of Alexander, his face close to the younger man’s. “And there’s something else I want you to remember: I’m the pathologist here and I’m running this department. I don’t mind suggestions if they’re reasonable. But don’t get stepping out of line. Understand?” [8, 98–99]*

Перший приклад відтворює розмову незаміжньої жінки років тридцяти п’яти з чоловіком її подруги. Вербальна агресія простежується із самого початку розмови, оскільки мовець обирає неприємну для співрозмовника тему. Космо безцеремонно втручається в особисте життя іншої людини та повчає її. Причиною агресії є усталені у суспільстві стереотипи, внаслідок яких самотня людина певного віку стає об’єктом осуду, несхвалення або, навіть, підозри.

Проявами агресії ми також вважаємо сарказм (оксюморон *old girl*), дерогативні висловлення, які принижують гідність адресата (перифраза *physical specimens* на позначення жінок та сленговий вислів *get sprogged up* — народити дитину), психологічний тиск (неодноразова згадка про “біологічний годинник” — *ought to hurry up, time’s running out*). Агресивною є також манера ігнорування адресата, його прагнення змінити тему розмови.

Другий приклад ілюструє вербальну агресію, яка є намаганням продемонструвати вищий статус адресанта та закріпити його. Розмова ведеться між головою патологоанатомічного відділу лікарні та молодим лаборантом, який прагне поліпшити роботу лабораторії, пропонуючи свої ідеї. Розглядаючи таку поведінку молодшого співробітника як спробу піддати сумніву авторитет безпосереднього керівника, Пірсон відразу вказує підлеглому на його місце.

У даному випадку вербальна агресія поєднується із невербальною, внаслідок чого адресат зазнає подвійного психологічного тиску та приниження. Невербальні компоненти комунікації, які свідчать про агресію: положення тіла мовця — *head forward*, вторгнення в особистісний простір співрозмовника — *his face close to the younger man's* та фонаційна характеристика — *shouted*. До вербальних компонентів належить емфатичне висловлення *That'll do!*, яким мовець перериває співрозмовника, а також озвучення власної посади та повноважень.

Також вербальна агресія може бути спровокована поведінкою або висловленнями адресата. За таких обставин агресія слідує за повчанням, а не супроводжує його. Причинами, які спонукають адресата до негативної реакції на повчальний вплив, можуть бути відмінні ціннісні установки та фонові знання учасників комунікації, особиста неприязнь та невизнання статусу і компетентності мовця. Продуцент повчання усвідомлює, що його спроба виявилася невдалою, це викликає у нього шквал негативних емоцій, які породжують агресію. Наприклад:

(3) *"It's dirty money," Matilda said. "I hate it."*

Two red spots appeared on the father's cheeks. "Who the heck do you think you are," he shouted, "The Archbishop of Canterbury or something, preaching to me about honesty? You're just an ignorant little squirt who hasn't the foggiest idea what you're talking about!" [9, 25–26]

Вище наведено фрагмент розмови батька з донькою, у якій Матильду повчають, як заробляти гроші за допомогою шахрайства. На відміну від безпринципного батька, дівчинка керується певною шкалою цінностей і вважає таке повчання неприйнятним. Вона різко негативно оцінює повчання, тим самим відмовляючись дотримуватися запропонованої поведінкової моделі. Супротив доньки розлютив батька, його реакція виявилася дуже агресивною.

Спочатку агресія проявляється невербально — за допомогою певних психосоматичних реакцій батька (*Two red spots appeared on the father's cheeks*). Подальшими виразниками агресії є вербальні за-

соби — емфатичний підсилювальний зворот *Who the heck*, іронічне риторичне запитання, дерогативна номінація реципієнта повчання (*ignorant little squirt*) та підрядне означальне речення, яке містить негативну оцінку. Увесь комплекс проявів агресії також підсилюється фонаційною характеристикою висловлень, які зазначені в авторському наративі — *he shouted*.

Вербальна агресія з боку адресата трапляється нечасто, оскільки навіть за умови неприязного ставлення до співрозмовника адресат змушений утримуватися від негативних висловлень на адресу повчальника з огляду на статусну субординацію. Агресія у мовленні адресата проявляється лише у тому разі, коли він не визнає вищий статус співрозмовника або не дотримується суспільно-усталених конвенцій. Агресія адресата є першочерговою вказівкою на те, що комунікативна інтенція мовця не була успішно реалізована. Наприклад:

(4) “*Look, Milk, we’ve been tight a long time, right? But that don’t mean we’re not different people. We can’t always think the same way about things. Can’t we leave it like that? /.../ That was a difference right there between you and me, but we got to be friends anyway...*”

*Milkman stopped and forced Guitar to stop too and turn around. “I know you’re not going to give me a **bullshit** lecture.”*

“No lecture, man. I’m trying to tell you something.”

*“Well, tell me. Don’t give me no **fuckin bullshit** lecture” [10, 114].*

Даний приклад ілюструє розмову двох друзів дитинства. Звикнувши до рівноправних дружніх відносин, адресат упереджено ставиться до свого товариша у ролі повчальника і не визнає його вищий статус, який обумовлений кращою інформованістю. Менторський тон повчання викликає у адресата агресію, яка простежується як на невербальному, так і на вербальному рівні. Невербальним проявом агресії є певні дії примусового характеру з боку адресата по відношенню до адресанта — *forced Guitar to stop too and turn around*. Цілком ймовірно, що такі дії містили застосування фізичної сили.

Послідовність комунікативних ходів також вказує на агресію з боку адресата, оскільки він перериває повчання адресанта. Ми погоджуємося із твердженням С. Горбач про те, що одним із комунікативно-прагматичних проявів агресії є вторгнення в мовленнєвий простір іншого комуніканта, який і є суб’єктом агресії. Також дослідниця зазначає, що метою такого агресивно налаштованого суб’єкта спілкування є нав’язування власного комунікативного сценарію [3, 166]. Вербальною маніфестацією агресії є використання вульгаризму у

якості атрибутиву — вислів *bullshit lecture*. На зростання агресії вказує повтор даного вислову, який супроводжується інтенсифікатором об'єктивного характеру.

Вербальна агресія у мовленні обох комунікантів спостерігається набагато рідше. Найбільш типовим є той випадок, коли агресія адресата постає реакцією на агресивну поведінку та висловлення адресанта. Таким чином, вербальна агресія виконує роль захисного механізму. Таку комунікативну ситуацію ми вважаємо найбільш конфронтаційною серед усіх інших ситуацій з проявами вербальної агресії, оскільки агресією позначене мовлення усіх учасників розмови. Наприклад:

(5) *And I said, my voice growing louder, "She could have been hit by a car, Petey. She could have been kidnapped. Stolen".*

"No one would steal her" Tony said, and the two of them laughed at the joke.

"She could have been run over," I said again, louder this time. "I can't believe you guys did this — you're idiots. Perfect idiots."

Suddenly Petey's face changed. He stepped closer, his fists clenched. "Well, we kept looking for you," he said, squinting, matching his angry voice to mine.

"Yeah," Tony said indignantly. "Where the hell were you?" [11, 83]

Наведений уривок відображає розмову дівчинки-підлітка із сусідськими дітьми, які лишили свою маленьку сестру саму біля дороги. Мовець повчає хлопчаків, як слід піклуватися про молодшу сестру, а також наголошує на тих небезпеках, які чекали на неї. Побачивши, що Тоні та Піті не сприймають її повчання всерйоз, дівчинка поступово стає все агресивнішою у своєму повчанні. Про це свідчить тон її голосу, поступове підвищення якого зазначено в авторському наративі з використанням повторів — *my voice growing louder, louder this time*. Кульмінацією вербальної агресії з боку мовця є дерогативна номінація адресатів промови — *you're idiots*, яка далі повторюється у супроводі інтенсифікатора у якості називного речення.

Реакція адресатів на таке повчання є також агресивною. В одного з них агресія простежується на невербальному рівні: починаючи зі зміни виразу обличчя — *Petey's face changed*, за якою слідує вторгнення в особистісний простір мовця — *stepped closer* та жест, який сприймається не лише як агресія, але й однозначна погроза — *fists clenched*. Інший адресат демонструє вербальну агресію, яка виражена емпатичним інвективним питанням *Where the hell were you?* у поєднанні з фонаційними особливостями висловлення — *said indignantly*.

Реалізація інтенції мовця у повчальному дискурсі не передбачає жодних проявів агресії, як вербальної, так і невербальної. Такі прояви помітні у випадку комунікативних збоїв, авторитарної або конфронтаційної поведінки учасників розмови. Прояви агресії більш властиві тому із комунікантів, хто має вищий статус або більшу компетентність. У просторі повчального дискурсу таким комунікантом постає адресант. Нами були визначені три причини вербальної агресії з боку адресанта: неприязне ставлення до співрозмовника, бажання продемонструвати вищий статус та негативна реакція адресата на запропоноване повчання.

Причинами прояву агресії з боку адресата є невизнання вищого статусу або рівня компетентності адресанта, а також порушення ustalених правил комунікації. Прояви агресії у мовленні усіх учасників комунікації трапляються дуже рідко. Агресія з боку адресанта породжує висловлення та поведінку агресивного характеру адресата. У такому разі повчальний дискурс абсолютно не відповідає своїй меті — здійснити повчання, а перетворюється на звичайну сварку або з'ясування стосунків.

До проявів вербальної агресії в англomовному повчальному дискурсі належать лексичні елементи (дерогативна та обсценна лексика, вульгаризми, сленг, слова негативної оцінної семантики, інтенсифікатори), номінації інвективного характеру, емфатичні конструкції типу *what the hell, what on Earth, of all people* та ряд стилістичних засобів — гіпербола, літота, оксюморон, перифраза, іронія, сарказм, різноманітні повтори, градація. Також на агресію вказує категоричний характер висловлень, маніфестація власного вищого статусу, перехолення комунікативної ініціативи та переривання співрозмовника.

У переважній більшості випадків вербальна агресія підсилюється невербальними проявами агресії — фонаційними характеристиками висловлення, жестами, мімікою, рухами тіла, проявами психосоматичних реакцій організму. Також можливі випадки, коли невербальні засоби будуть єдиним інструментом вираження агресії. При цьому висловлення залишається цілком нейтральним за своїм змістом.

Перспективу досліджень у даному напрямку ми вбачаємо у встановленні комунікативних стратегій та тактик, у яких закладений потенціал вербальної агресії. Також недостатньо вивченим лишається вираження вербальної агресії за допомогою стилістичних засобів у різних контекстах.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Муратова І. С. Мовна інвектива як одиниця вербальної агресії в політичному дискурсі / І. С. Муратова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. — № 48. Філологічні науки. — Житомир, 2009. — С. 198–201.
2. Завражина Г. В. Мовленнєва агресія та засоби її вираження в мас-медійному політичному дискурсі України (на матеріалі російськомовної газетної комунікації): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.02 “Російська мова” / Г. В. Завражина. — К., 2008. — 22 с.
3. Горбач С. С. Мовленнєва агресія в комунікативно-дискурсній парадигмі / С. С. Горбач // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. — № 5. Філологічні науки. — Луцьк, 2008. — С. 164–166.
4. Heisel, Alan D. Verbal Aggression and Prefrontal Cortex Asymmetry / Alan D. Heisel // Arguments, aggression, and conflict: new directions in theory and research / ed. by Theodore A. Avtgis, Andrew S. Rancer. — New York, Routledge, 2010. — p. 26–43.
5. Hample, Dale. Arguing Skill / Dale Hample // Handbook of communication and social interaction skills / ed. by John O. Greene and Brant R. Burleson. — Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 2003. — p. 439–377.
6. Bushman, Brad J., Huesmann, L. Rowell. Aggression / Brad J. Bushman, L. Rowell Huesmann // Handbook of social psychology / ed. by Susan T. Fiske, Daniel T. Gilbert, and Gardner Lindzey. — 5th ed. — Hoboken: John Wiley & Sons, Inc., 2010. — pp. 833–863.
7. Fielding, Helen. Bridget Jones’s Diary. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу до книги : www.franklang.ru.
8. Хейли А. Окончательный диагноз: Книга для чтения на английском языке / А. Хейли. — СПб. : Антология, 2004. — 288 с.
9. Dahl, Roald. Matilda / Roald Dahl. — New York: Puffin Books, 1998. — 241 p.
10. Morrison, Toni. Song of Solomon / Toni Morrison. — London : David Campbell Publishers Ltd., 1995. — 363 p.
11. McDermott, Alice. Child of My Heart / Alice McDermott. — New York : Farrar, Straus and Giroux, 2002. — 242 p.